

MEHMED TEVFIK'İN NEVÂDİRÜ'Z-ZARÂ'İF'İ

Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ*

ÖZET

Klasik Türk edebiyatında, güldürmek amacıyla yazılmış “latife” adlı kısa hikâyelerin de toplandığı “letâif” ya da “letâif-nâme”lerin ilk örneği XV. yüzyıla aittir. Bu tür, XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış ve XIX. yüzyıl sonlarına kadar birçok örneği verilmiştir. Çaylak lakaplı Mehmed Tevfik de XIX. yüzyılda letâif düzenleyenler arasındadır. Çıkardığı ilk mizah gazetesi ve fıkra derlemeleriyle Türk mizahına önemli katkılarda bulunan yazarın konuyla ilgili eserlerinden biri meşhurlarımızın, özellikle edip ve şairlerimizin latifelerini toplamak ve unutulmamalarını sağlamak amacıyla kaleme aldığı *Nevâdirü'z-zarâ'if*'tir. Bu kitap tek cüz olarak H.1299/M.1881-82'de yayımlanmış, ancak tamamlanamamıştır.

Mehmed Tevfik'in, işittiği latifelerden hafızasında muhafaza ettiği ya da yazıya geçirdiklerini bir araya getirmeye çalıştığı adı geçen kitap, mukaddimeyi takiben tek bölümden oluşmaktadır. Ana metne Hz. Muhammed ve Hz. Dıhye arasında geçen bir latifeyle başlayan yazar, İslam ve Doğu kültürüne mensup diğer önemli kimselerin latifeye gösterdikleri ilgi üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir. Murâd-ı Evvel, Emir Süleyman, Çelebi Sultan Mehmed, Fatih, Bâyezîd-i Sâni ve Yavuz Sultan Selim asırlarına göre düzenlediği metinde bu dönemlerde yaşamış meşhur kimseler hakkındaki latifelere yer vermiş ve söz konusu dönemler hakkında çok kısa da olsa kimi değerlendirmeler yapmıştır.

Şair ve ediplerimizle ilgili pek de yaygın olmayan bazı latifeleri günümüze ulaştırması nedeniyle *Nevâdirü'z-zarâ'if* de Türk mizah edebiyatına katkısı olacak metinlerden biridir. Bu çalışmada *Nevâdirü'z-zarâ'if* hakkında kısa bir değerlendirme yapılmış, eserin metni günümüz alfabesine aktarılarak sonunda metnin içinde geçen özel isimlerden oluşan bir dizin verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çaylak Tevfik, latife, letâif, mizah, Osmanlı, Klasik Türk edebiyatı, XIX. yüzyıl.

MEHMED TEVFIK'S NEVÂDİRÜ'Z-ZARÂ'İF

ABSTRACT

The first samples of collections of pleasantries and witticisms in Turkish literature are encountered in the 15th century. Such collections became very popular after this period and today many such compilations are preserved in manuscript collections. Mehmed Tevfik,

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. fcutlar@hacettepe.edu.tr

who was called as “Çaylak”, i.e. the Newbie, and who had contributed to the Turkish satire by publishing the first Turkish comic weekly and several compilations of witticisms and anecdotes, was also the author of one of the 19th century anecdotal compilations titled *Nevâdirü'z-zarâ'if*, i.e. 'Rare Stories of the Elite'. In this work, he compiled several anecdotes about Turkish intellectuals and poets in order to preserve their memories.

The only fascicle of this incomplete collection was published in 1881. It consists of one chapter after an introduction. The introduction starts with a report about a conversation between the Prophet Muhammad and Dihye and includes an essay on the importance of witty anecdotes and pleasantries in the Islamic and eastern cultures. The first chapter is organized according to the reigns of Ottoman sultans, Murad I, Süleyman the Amir, Mehmed I, Mehmed II, Bayezid II, and Selim I, and includes several anecdotes about people who have lived in these periods as well as some brief observations by Mehmed Tefvik.

One of the important aspects of the *Nevâdirü'z-zarâ'if* is that, as an original compilation it preserves anecdotes about Turkish authors and intellectuals that are not so commonly known. This article presents an evaluation of the text along with an annotated edition of it in modern Turkish alphabet and an index of proper names.

Key Words: Çaylak Tefvik, witticism, pleasantries, humor, ottoman, premodern Turkish literature, XIX. Century.

I

Klasik Türk edebiyatında güldürmek amacıyla yazılmış kısa hikâyelere “latife”, latife ve fıkraların toplandığı mecmualara “letâif” ya da “letâif-nâme” denir. Genellikle tanınmış kişilerin hayatlarına dair güldürücü ve düşündürücü bu küçük hikâyelere, okurun ilgisini çekmek ve canlı tutmak, eserin anlatımına renk katmak gibi çeşitli nedenlerle sadece letâif-nâmelerde değil, başta tezkireler olmak üzere farklı türlerde kaleme alınmış diğer eserlerde de yer verildiği görülür. Latifeler, güldürme ve eğlendirmenin yanı sıra üretildikleri dönemlerin mizah anlayışı, düşünce yapısı, değer yargıları ve güldürücü unsuru oluşturmada sıklıkla yararlanılan müstehcenlik algıları hakkında da fikir vermeleri, dolayısıyla kültür tarihine malzeme oluşturmaları bakımından da önemlidir.

Aralarında yazarların kendi hayal güçlerinin ürünü olanları da bulunmakla birlikte latifeler, çoğunlukla başka kişilerden duyularak ya da farklı kaynaklardan alınarak nakledilirler. Klasik Türk edebiyatında latife ve fıkra niteliğindeki metinlerin toplandığı mecmuaların günümüze ulaşan ilk örneğinin XV. yüzyıla ait olduğu, bu türün XVI. yüzyıldan itibaren önemli bir biçimde gelişip yaygınlaşarak birçok letâif-nâmenin düzenlendiği görülür. Letâif-nâmelerin tanınmış örnekleri arasında Sirâc b. Abdu'llah'ın *Letâ'if*'i (XV. yy.), Zâtî'nin *Letâ'if*'i (XVI. yy.)¹, Lâmiî'nin *Letâ'if*'i² (XVI. yy.), Mahremî'nin *Mecma'ü'l-Letâ'if*'i (XVI. yy.), Bursalı Cinânî'nin

¹ Çavuşoğlu, Zâtî'nin tek ciltte yer alan, ancak ayrı niteliğe sahip iki *Letâ'if*'i olduğunu, nitekim Divanlar Kataloğu'nda da birincisinden “mensur mizâhî bir risâle”, ikincisinden “Mecma'ü'l-letâyif” diye bahsedildiğini belirtir. Önce “Mecma'ü'l-letâyif”i daha sonra “mensur mizâhî bir risâle”yi yayımlar (Çavuşoğlu 1970: 25-51; 1977: 143-161).

² Lamiî, müsveddelerini hazırladığı latifeleri düzenleyip tamamlasın diye oğlu Abdullah Çelebi'ye vermiş, o da bu mecmuayı düzenlemiştir (Kortantamer 2007: 163).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bedâyi'ü'l-Âsâr'ı (XVI. yy.), Husam Şahraviyyü'l-Gülûgî'nin *Har-nâme*'si (XVI. yy.), yazarı bilinmeyen *Menâkıb-ı Hamsîn* (XVI. yy.), Lâyhî Mustafa Efendi'nin *Muhâdarât*'ı (XVI. yy.) Azmî'nin *Letâ'if-nâme*'si (XVI. yy.), Nâlî b. Mehmed'in *Tuhfe-i Emsâl*'i³ (XVII. yy.), Abdurrahman Hibri'nin *Hadâyıku'l-Cinân*'ı (XVII. yy.), Feyzullah Efendi b. Mehmed'in *Letâ'if-nâme*'si (XVII. yy.), Fasîh Ahmed Dede'nin *Mecmû'a*'sı⁴ (XVII. yy.), Gelibolulu Bahrî Mehmed Paşa'nın *Letâ'if-i Bahrî*'si (XVII. yy.), Münecimbaşı Derviş Ahmed Dede'nin *Letâ'if-nâme*'si (XVII. yy.)⁵, Kânî'nin *Letâ'if ve Hezliyyât*'ı (XVIII. yy.), Çelebi-zâde Âsım'ın *Acâ'ibü'l-Letâ'if*'i (XVIII. yy.)⁶, İbrâhim Kemâlî'nin *Letâ'if-i Kemâl*'i (XIX. yy.), Şemseddin Sâmî'nin *Letâ'if*'i (XIX. yy.), Mehmed Tevfik'in (Çaylak) *Hazîne-i Letâ'if*'i (XIX. yy.) yer alır.⁷

II.

Kaynakların *Hazîne-i Letâ'if*'i⁸ dolayısıyla XIX. yüzyılın letâif sahibi yazarları arasında da adını andıkları Mehmed Tevfik, H.1259/M.1843'te İstanbul'da doğmuş ve H.1310/M.1893'te vefat etmiştir. Düzenli bir eğitim görmemiştir. *Muhbir*, *Terakkî*, *Hudâvendigâr*, *Asır*, *Terakkî*, *Basîret*, *Vakit*, *Çaylak*, *Şümruh-ı Edeb*, *Mecmû'a-i Âsâr-ı Edebiyye* gibi gazete ve mecmualarda yazarlık yapmış, aynı zamanda bunların bir kısmını yayımlamıştır. Yayımladığı ilk Türk mizah gazetesine *Çaylak* adını veren Mehmed Tevfik bu gazetenin adı nedeniyle "Çaylak", geçirdiği çiçek hastalığından kalma cilt bozukluğu nedeniyle de "Çopur" lakabıyla tanınmıştır. Memuriyetlerde bulunmuş, kitabet ve inşa hocalığı yapmışsa da gazeteci kimliği diğerlerinin önüne geçmiştir. Bazı şiirleri de olmakla birlikte çeşitli konularda kaleme aldığı *Letâ'if-i İnşâ*, *Nizâmü'l-âlem li-Cenâbi Akhisârî*, *Kâfile-i Şu'arâ*, *İstanbul'da Bir Sene*, *Letâ'if-i Hikâyât ve Garâ'ib-i Rivâyât*, *Âsâr-ı Perîşân*, *Letâ'if-i Nasreddîn*, *Bu Âdem*, *Tahrîc-i Harâbât*, *Meşâhîr-i Osmâniyye Terâcim-i Ahvâl-i Kapudân-ı Deryâ Meşhûr Gâzî Hayreddîn Paşa Barbaros*, *Târîh veya Sene 1171 Cinâyetleri*, *Yâdigâr-ı Macaristân-ı Asr-ı Abdülhamîd Hân*, *Usûl-i İnşâ ve Kitâbet*, *Levâmî'u'n-nûr*, *Hazîne-i Letâ'if* ve *Nevâdirü'z-zarâ'if*⁹ isimli mensur eserlerin sahibidir¹⁰.

Mizahtan hoşlanan bir tabiatı olduğu anlaşılan Mehmed Tevfik, sadece Türk mizah gazeteciliğinin gelişmesinde önemli katkılarda bulunmakla kalmamış, fıkra derlemeleri konusunda da çok gayret sarf etmiş ve bu alanda bazı eserler kaleme almıştır (Akün 1993: 241). Onun mizahî nitelikteki çalışmalarından biri H.1299/M.1881-82'de ancak bir cüzü yayımlanabilen, şair ve âlimlerle ilgili latifeleri topladığı *Nevâdirü'z-zarâ'if*'idir. Eserin ismi, görebildiğimiz kadarıyla

³ Kortantamer (2004b: 161), içinde güldürücü anekdotların toplanmış olması nedeniyle bu mesneviye de 17. yüzyılda yazılmış letâifler arasında yer vermiştir.

⁴ Bu ünlü mecmua içinde fıkraların da yer aldığı belirtilmiştir (Kortantamer 2004b: 161).

⁵ Ubeyd-i Zâkânî'nin *Dil-güşâ* adlı eserinin tercümesidir (Kortantamer 2004b: 161).

⁶ Bu eserin, diğerlerinden farklı bir karakterde olduğu ve içinde güldürücü hikâyelerin de yer aldığı bir Hitay seyahat-nâmesi olarak tanındığı belirtilmiştir (Kortantamer 2004b: 166).

⁷ Giriş kısmındaki bilgiler için Aça; Gökalp; Kocakaplan 2009: 316-317; Kortantamer 2004b: 148-151, 161, 166; Levend 1973: 156-157'den yararlanılmıştır. Levend (1973: 156-157), çalışmada öncelikle önemli gördüğü latife mecmualarından söz etmiş, daha sonra kütüphanelerde başka letâif mecmualarının da bulunduğunu belirterek dipnotta bunların nüshalarının yer aldığı kütüphanelerin adını ve kayıt numaralarını vermiştir.

⁸ *Hazîne-i Letâ'if*, zengin bir fıkra derlemesidir. Eserde Türk fıkralarının yanı sıra Doğu ve Batı milletlerine ait toplam 658 adet mizahî fıkra yer almaktadır (Akün 1993: 244).

⁹ Kütüphanelerde Mehmed Tevfik'e ait *Nevâdirü'z-zurefâ* isimli üç cilt olarak basılmış bir metin mevcuttur. Akün (1993: 244); Bursalı Tâhir ve onu tekrarlayanların *Nevâdirü'z-zurefâ* adlı bu eseri Mehmed Tevfik'e ait olarak gösterdiklerini, ancak diğer adı *Mecmû'a min-Nevâdirü'l-'üdebâ ve Âsâr-i-zurefâ* olan *Letâ'if-i İnşâ* benzeri bu üç ciltlik kitabı Mehmed Tevfik'in, eserleri arasında bir kere bile zikretmediğini, dolayısıyla bunun da kitabın yazarla bir alakası olmadığını gösterdiğini belirtir.

¹⁰ Mehmed Tevfik'in hayatı ve eserleri için bkz. Akün 1993: 240-244; Mehmet Tevfik 1995: 8-11; Kutlar Oğuz; Çakır; Koncu 2012: 11-14.

letâifler hakkında bilgi veren kaynaklarda anılmaz. Bu durum muhtemelen eserin tamamlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Mehmed Tevfik, *Nevâdirü'z-zarâ'if* 'i kaleme alma ve yayımlama nedenini eserin mukaddimesinde açıklar. Ona göre her ülkede asırlar boyunca yetişen meşhurların; ahlaki, tavırları, alışılmadık fikirleri ve huyları ile sıradan insanlardan ayrılan büyük insanların ve bunların içinde de özellikle zarafetleriyle benzerlerinin önüne geçen şair ve ediplerin meşreplerindeki hususiyetlerini bildiren “letâ'if-i vukû'ât ve zarâ'if-i muhâverât ve tarâ'if-i mu'âmelât ü mutâyebât”ın¹¹ en fazla pay çıkarılacak ve kalplere ferahlık verecek hikâye ve rivayetlerden oluştuğu; böyle zatlar, milyonlarca insan arasında ender bulunduğu için de bunlara ait ahval ve malumatın diğer insanlarınkine nispetle nadirattan kabul edildiği herkesin malumudur. Dolayısıyla medeni milletlerde olduğu gibi meşhurların ahval ve hikâyelerini anlatıcıların hafızasından, öncelikle kalemin takiben de matbaanın korumasına intikal ettirmek ve böylece hem bu anlatıların kalıcılığını temin etmek hem de herkesin bunlardan yararlanmasını sağlamak gerekir (Mehmed Tevfik 1299: 2-3)¹².

Bunların yanı sıra Mehmed Tevfik, meşhur kimselere dair latifeleri toplayan yazma eserlerin Arap ve Acem'de mevcutsa da bizde ortada olmadığını, tercüme-i hallerde görülen fıkraların (kısık hikâyeler) ancak yeri geldiği için yazıldığını ve zaten eskiden beri bunlarda, devlet memuru olanların sadece rütbelerinin yükselmesinden ve resmi görevlerinden, diğer tanınmış kişilerin de çeşitli ilimlerdeki, özellikle şiir ve inşadaki vukuf ve maharetlerinin derecesinden, varsa eserlerinden söz edilmesiyle yetinmenin geçerli olduğunu vurgular. Dolayısıyla böyle bir usulle yazılan hal tercümelerinin, bunlar ne kadar güzel ve faydalı olurlarsa olsunlar, şahsî olayları içermeye uygun olmadığını belirtir (Mehmed Tevfik 1299: 3).

İşaret ettiklerine bakılırsa Mehmed Tevfik, öncelikle bizde meşhurlara dair bireysel nitelikli fıkraları toplayan eserler olmadığını düşündüğü için *Nevâdirü'z-zarâ'if* adını verdiği bir mecmua düzenlemeye karar verir. Amacı, sözünü ettiği özellikleri taşıyan latifelerin unutulmamasını sağlayarak âlimlere hizmet etmek ve onların da bu yolda daha mükemmel daha büyük eserler vücuda getirmelerine öncülük etmektir. Yazar, mecmuaya dâhil edeceği anlatıların kimler hakkında olacağına dair bir sınır çizmeyi de ihmal etmez. Kitapta “zurefâ vü şu'arâ-yı eslâf ü mu'âsirîn içinde birçok meşâhîr” yani “meşhur eski ve çağdaş zariflerin (entelektüel) ve şairlerin birçoğu” hakkındaki latifeler yer alacaktır. Daha sonra eserine yazdıklarının kaynağını meşhurlar hakkında işittiği ve gerek hafızasında tuttuğu gerekse oluşturduğu özel mecmuaya kaydettiği bazı sözlere, ahvale ve işlere dair latifeler olarak açıklar (Mehmed Tevfik 1299: 3-4).

Mehmed Tevfik, “(...) şu mecmû'a-i “Nevâdirü'z-zarâ'if”i tertîb ile umûmuñ enzâr-ı hatâ-pûşânesine ‘arz eyledim.” (1299: 4) cümlesi ile mukaddimeyi tamamlar ve herhangi bir başlığa yer vermeden kitabın ana bölümüne geçer. İlk birkaç satırda eserine dâhil ettiği anlatılanların hangi toplumsal kesime ait olduğunu ve bunun nedenini kısaca açıklar. Ona göre fazilet ve bilgi sahiplerini korumak ve sohbet meclisleri düzenleyerek şiir ve latife dinlemeye rağbet etmek bir toplumun saygın ve önemli kişilerine mahsustur. Bu nedenle hikâye kitaplarına kaydedilen edebî inceliklerin ekseri seçkin ve büyük zatlarla ilgilidir (Mehmed Tevfik 1299: 5). Yazar, latifeye rağbet etmenin önemine dair bu düşüncelerini öncelikle dinî kültüre ait örneklerle güçlendirmeyi ihmal etmez. Bunların ilki Hz. Muhammed sonraki, halifeler dönemine aittir. Yazarın bu yaklaşımında, Kortantamer’in de belirttiği gibi “(...) mizahın her türlüşünü ve gülmeyi reddeden bir anlayış[ın] İslam’ın en eski çağlarından günümüze kadar varlığını sürdür[mesinin]” buna karşın mizahı reddetmeyenlerin onu meşru bir zemine oturtma çabalarının etkisi (2004a: 132-

¹¹ “Başlarından geçen komik olaylar, sohbetlerindeki incelikler, davranışlarındaki eşsizlikler”

¹² *Nevâdirü'z-zarâ'if* ten yapılan alıntılarda parantez içindeki tarih ve sayfa numaraları, eserin eski harfli metnine aittir. Bunlar yazı aktarımını yaptığımız çalışmada da yer almaktadır.

33, 136-37) olmalıdır¹³. Yazar, daha sonra Hint, Asya ve Acem saraylarına uzanarak ortak kültüre ait önemli kişilerle ilgili latife örnekleri aracılığıyla düşüncelerini inandırıcı kılmaya çalışır (Mehmed Tevfik 1299: 5-7).

Mehmed Tevfik'in, eseri kaleme alma amacı mukaddimede belirttiği üzere meşhurlarımıza dair latifeleri toplamaktır. Ana bölümü, Ahmedî ile Timur arasında Rûm'da geçen latife ile başlayan kitap, Murâd-ı Evvel, Emir Süleyman, Çelebi Sultan Mehmed, Fatih, Bâyezîd-i Sâni ve Yavuz Sultan Selim asırlarına göre düzenlenmiştir. Bu bölümlerde her dönemin meşhurlarına ait latifeler, şiir örnekleri ve zaman zaman da yazarın edebî ve sosyal durum konusundaki kısa değerlendirmeleri yer almaktadır.

III.

*Nevâdirü'z-zarâ'if*teki ilk anlatılar din ve devlet büyüklerinin latifeye/letâife önem vermesinin gerekliliğini göstermek amacıyla metne dâhil edilmiştir. Bunların bir kısmında olay anlatılmış, bir kısmında ise sadece şahıs adları veya kitap isimlerinin anılmasıyla yetinilmiştir. Kısaca aktarılan ilk anlatı Hz. Muhammed ile büyük sahabelerden Hazret-i Dihye hakkındadır. Hz. Dihye, Hz. Muhammed'in meclislerinde nedim olmak şerefine mazhar olmuştur. Aşkla sevdiği Hz. Muhammed'in cemalini görmemeye katlanamamakta, bu nedenle her gün bir hediye ile huzuruna gelmekte, peygamber de onun latifelerini dinlemeye rağbet göstermektedir (Mehmed Tevfik 1299: 5).

Kimi ayrıntıları verilen ikinci hikâye, Acem zariflerinin (entelektüel) en şöhretlisi ve latifi İshak Şâh'ın nedimi şair Ubeyd-i Zâkânî'ye dairdir. Şîrâz'da zarifler (entelektüel) ve şairlerle zevk ve safa ile meşgul olan İshak Şâh eğlenceden başka bir şey düşünmemiş. Emînü'd-dîn'i hem vezir hem de kızı Cihân Hatun'la evlendirerek damat edinmiş. O zamanlar şahın meclislerine katılan şair, sadece onu güldürmek için bir kaside nazmetmiş. Özellikle *Kasîde-i Karziyye*'si birçok latifeyi içerdiği için İshak Şâh şaire caize olarak ne kadar borcu varsa vermiştir (Mehmed Tevfik 1299: 5-6).

Üçüncü anlatı Timur ve Hâfız arasında geçer. Kan dökücü ve zalim olsa da Timur, âlimler ve şairleri ağırlamaktan, zariflerle (entelektüel) ülfetten çok hoşlanırmış. Bir gün Şîrâz'da Hâce Hâfız'ı huzuruna çağırarak "Vatan-ı me'lûfum olan Semerkand şehrini ki ancak oranı ma'mûriyyeti için bu kadar şehrlere harâb ediyorum. Sen onu mahbûbuş bir hâline bahş ediyormuşsun." diye azarlamış, Hâfız da "Kuluşuzu bu hâl-i zarûrete getiren o bahşişler değil mi?" demiş. Timur, bu cevabı beğenerek şaire birçok ihşanda bulunmuş (Mehmed Tevfik 1299: 7).

Mehmed Tevfik, metnin başlangıcında bu üç latifenin yanı sıra Ebî Nüvâs'ı, Ekber Şâh'ı, Hüseyin-i Baykara'yı, Ubeyd'in Hâce Selmân'la yaptığı sohbetleri ve *Letâ'if*'ini; Hârûn ve haremli Zübeyde Hatun, Mü'min Hân ile Hekîm Şifâ'î ve Halîl-i Münecim hikâyelerini anmakla yetinir, bunlara ilişkin herhangi bir latifeye yer vermez.

*Nevâdirü'z-zarâ'if*te yer alan Osmanlı dönemi meşhurlarına dair latifelerin ilki Ahmedî ile Timur'un hamama girmesi ve Timur'un isteği üzerine Ahmedî'nin cariyelere, kölelere ve Timur'a paha biçmesi hakkındadır (Mehmed Tevfik 1299: 7-8). Ardından Murâd-ı Evvel, Emir Süleyman ve Çelebi Sultan Mehmed asırlarına ilişkin kısa edebî değerlendirmeler gelir ve yazar, sadece birkaç şairin ve eserin adını zikreder (Mehmed Tevfik 1299: 8).

¹³ "(...) 16. yüzyılda babasının topladığı latifeleri bir kitap haline getiren Lâmiûzâde [Abdullah Çelebi]'nin önsözü hemen hemen İslam dünyasındaki mizahla ilgili bütün tartışma, tereddüt ve düşüncelerin, aynı zamanda mizahı meşrulaştırma ve sınırlarını çizme çabalarının bir özeti gibidir (...)" (Kortantamer 2004a: 136).

Mehmed Tefvik'e (1299: 8-9) göre Fatih dönemi, fazilet ve irfan sahiplerine aşırı hürmet gösterildiği için âlimlerin, şeyhlerin ve şairlerin her yerden akın akın İstanbul'a geldikleri bir dönemdir. Fatih de âlim ve şeyhlerle sohbet eden, onları huzurunda tartıştıran, şairlere aylık tahsis eden ve letâife ilgisi bilinen bir padişah'tır. Nitekim kitapta Fatih dönemine dair latife örnekleri diğerlerine göre fazladır. Bunları ve diğerlerini, kimlerle ve hangi olayla ilgili olduğuna kısaca değinerek şöyle sıralamak mümkündür:

- Tarikat ricalinden birinin Fatih'e kardeş olduklarını söyleyerek babalarından kalan mirası paylaşma teklifine Fatih'in cevabı (Mehmed Tefvik 1299: 9).
- Ahmed Paşa'yı sakalını yolmaktan vazgeçirmeye çalışan Fatih'in paşanın ellerini bağlatması, yöneticilikten niçin kaçındığını sorması ve paşanın verdiği cevap (Mehmed Tefvik 1299: 9-10).
- Çok gençken ağarmaya başlayan sakalını boyayan Ahmed Paşa'ya Fatih'in bunun nedenini sorması ve paşanın verdiği cevap (Mehmed Tefvik 1299: 10).
- Fatih'in, Ahmed Paşa'nın "iktidarsız" olduğunu işitince gerçeği öğrenmek amacıyla onu evlendirmesi, ancak rakipleri yüzünden sonunda paşayı Bursa'ya sürmesi. Şairin, Ali Şîr Nevâyî'nin gazellerinden birine yazdığı nazireyi Fatih'e¹⁴ göndermesi, padişahın şiirdeki imayı anlayarak onu Bursa mütevelliliğiyle görevlendirmesi (Mehmed Tefvik 1299: 10-11).
- Ahmed Paşa'nın, Necatî mi sen mi iyi şairsin diye soran Fatih'e kendini övdüğü bir mısra ile cevap vermesi¹⁵ (Mehmed Tefvik 1299: 11-12).
- Şairlik hevesinde olan yeteneksiz şairlerden birinin Fatih'e şiir sayılamayacak bir beyit sunması, padişahın da şairi taltif maksadıyla ödüllendirmesi¹⁶ (Mehmed Tefvik 1299: 12).
- Fatih'in, Ali Kuşî'yi karşılamak üzere memur ve âlimler görevlendirmesi. Ali Kuşî ile Hâce-zâde ve Fatih'le Ali Kuşî arasında geçen konuşmalar (Mehmed Tefvik 1299: 12-13).
- Monla Gürânî'nin, Fatih'in kendisine gösterdiği saygıyı yeterli görmemesi ve bir gün huzurdayken bu durumu padişahı itham eder bir tarzda dile getirmesi üzerine Fatih'in ona verdiği cevap (Mehmed Tefvik 1299: 14).
- İstanbul kadısı Monla Husrev'e cemaatin gösterdiği saygı ve Fatih'in de överek mollayı yüceltmesi (Mehmed Tefvik 1299: 14-15).
- Bursa'dan İstanbul'a gelen Efdal-zâde'nin yolda Fatih'le karşılaşması, Fatih'in onu divana çağırması, müderrislik verip ihşanda bulunarak taltif etmesi (Mehmed Tefvik 1299: 15).
- Akşemseddin'in, kendisinden inabet ve halvet talebinde bulunan Fatih'e öğüt vermesi (Mehmed Tefvik 1299: 15-16).

¹⁴ Âşık Çelebi ve Gelibolulu Âlî, latifede adı geçen padişahın II. Bâyezîd olduğunu belirtmektedir (İsen; Kılıç; Aksoyak; Eydurun 2002: 232, 234, 260)

¹⁵ Mehmed Tefvik'in, bu şekilde aktardığı, nereden aldığına dair de kaynak göstermediği bu latifeye yer veren ilk tezkireci Latîfî, beytin Necatî Bey'e ait olduğunu belirtir, ancak Fatih'in orada olduğundan söz etmez. Anlattığına göre Ahmed Paşa'nın mı Necatî Bey'in mi bir beytinin daha başarılı olduğunun tartışıldığı meclise gelen Necatî Bey, mütevazılık göstererek "Necatî'nün dirisinden ölüsi Ahmedün yegdür / Ki 'Îsâ göklere ağsa yine dem urur Ahmedden" beytini söylemiştir (Canım 2000: 521). Aynı latifeye yer veren Âşık Çelebi, Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Gelibolulu Âlî ve Riyâzî gibi tezkireciler de mısrayı/beyti Necatî Bey'in söylediğini işaret ederler ve Fatih'in bu olayla ilgisine dair en küçük bir imada bulunmazlar (İsen; Kılıç; Aksoyak; Eydurun 2002: 234, 246, 260, 276).

¹⁶ Tâhir-ül Mevlevî (1973: 86), olayı anlatırken Germiyan Bey'i, Şeyhî ve saz çalan bir halk şairinden söz ederek beyti halk şairinin söylediğini belirtir. Beyit bu kaynakta kimi küçük farklarla şu şekildedir: "Benim devletlu sultânım akîbâtın hayır olsun / Yidüğüñ bal ile kaymak gezindüğüñ çayır olsun"

- Bâyezîd-i Sâni zamanında şiirin çok revaç görmesi üzerine şairlerle ülfet etmeyen zevatın bile şiir söylemesi. Bu gruptan mevaliden Abdü'l-Hay Çelebi'nin Diyârbekr kadısı mansıbından kaçınması, başarılı olamayınca da bir beyitle bu mansıptan şikâyet etmesi (Mehmed Tevfik 1299: 20).
 - Daha önce şiirle uğraşmayanlardan ümeradan Yahya Bey'in Medine kadısı Ahmed Çelebi ile ülfet ederken irticalen bir beyit söylemesi (Mehmed Tevfik 1299: 20-21).
 - O ana kadar hiç şiir söylememiş olan Ahmed Çelebi'nin de beyti tanzir etmesi (Mehmed Tevfik 1299: 21).
 - Aynı gürühtan Niş-zâde Mehmed Çelebi'nin de mecliste bir beyit söylemesi (Mehmed Tevfik 1299: 21).
 - Nazmın aşınalarından olmayan bu gruptan Priştineli Ahmed Çelebi'nin de İbrahim adlı dostuna bir kıta söylemesi (Mehmed Tevfik 1299: 22).
 - Vezirlerden Hürrem Paşa'nın da daha önce hiç şiir yazmamışken bir kıta nazmetmesi (Mehmed Tevfik 1299: 22-23).
 - Yavuz Sultan Selim, Mısır'dayken şark seferlerinden bıkkın ve vatan özlemi içindeki ordunun, İbn Kemal'den padişahı Rum'a dönmeye yönlendirmesini istemesi ve İbn Kemal'in de bunu padişaha iletmeye çalışması (Mehmed Tevfik 1299: 25-26).
 - Sultan Selim'in İbn Kemal'e niçin latife söylemediğini sorması ve İbn Kemal'in buna cevap vermesi (Mehmed Tevfik 1299: 26-27).
 - Sultan Selim'in Acem ulemasından Mevlânâ Hekîm Şâh Muhammed'e gece ne yaptığını sorması ve âlimin verdiği cevap (Mehmed Tevfik 1299: 27-28).
 - Hekimbaşı Âhî Çelebi'nin bir sohbet esnasında söylediği sözle Sultan Selim'i kızdırması (Mehmed Tevfik 1299: 28-29).
 - Anadolu seferi esnasında Karaman'da dolaşırken zuhur eden hortumun ne olduğunu soran Sultan Selim'e İbn Kemal'in cevap vermesi (Mehmed Tevfik 1299: 29).
 - Şehzade Sultan Ahmed'in vefat haberinin gelmesi, İbrahim Paşa'nın buna sevinmesi ve İbn Kemal'in bu davranışa kızması (Mehmed Tevfik 1299: 29-30).
 - Kemal Paşa-zâde ile âlimlerin Monla Rıfkî hakkında sohbet etmesi (Mehmed Tevfik 1299: 30-31).
- Gazi Evrenus'un Monla Lutfi gelince ayağa kalması ve kethudadan bunun nedenini öğrenen Kemal Paşa-zâde'nin medreseye tahsile gitmesi (Mehmed Tevfik 1299: 31).
- İbn Kemal'in, besmeleyle şarap içtiği söylenen biri hakkında yorum yapması (Mehmed Tevfik 1299: 31).

IV.

Mehmed Tevfik'in, *Nevâdirü'z-zarâ'if*'te yer verdiği latifelerle kimi bilgileri hangi kaynaklardan aldığı konusuna gelince... Kitabın mukaddimesindeki "(...) meşâhîriñ mesmû'um olan ve gerek hâfizamda gerek ittihâz etdiğim mecmû'a-i mahsûsamda mazbût ü mukayyed bulunan ba'zı letâ'if-i akvâl ü ahvâl [ü] mu'âmelâtını (...)" (Mehmed Tevfik 1299: 3-4) ifadesinden yazarmı, eserinde yer verdiği latifeleri duyduğu ve bunların bir kısmını hafızasında tuttuğu, bir

kısmını da unutmamak için bir deftere not ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu latifelerin kaynağının öncelikle sözlü kültür olduğunu söylemek mümkündür.

Tevfik'in çalışmayı hazırlarken bazı kitaplara başvurduğu kimi cümlelerinden anlaşılmaktaysa da bunlarda kullandığı "kütüb-i muhâzarât" (1299: 5), "kütüb-i edebiyeye" (1299: 5), "ekser-i tevârîh" (1299: 9), "husûsî târîhlerimiz" (1299: 9), "tezâkir-i şu'arâ" (1299: 17), "ekser-i tezkireler" (1299: 23), "târîhlerde" (1299: 24) ifadeleri ile işaret ettiği eserlerin adını ve kime ait olduklarını belirlemek ne yazık ki mümkün değildir. Mesela fazilet ve bilgi sahiplerini korumanın ve sohbet meclisleri düzenleyerek şiir ve latife dinlemeye rağbet etmenin bir toplumun saygın ve önemli kişilerine mahsus olduğunu, dolayısıyla "kütüb-i muhâzarâtın" yani "hikâye kitaplarının" içerdiği edebî inceliklerin ekserinin seçkin ve büyük zatlarla ilgili olmasının bundan kaynaklandığını söylerken sözünü ettiği "kütüb-i muhâzarât"ın hangi kitapları kapsadığı anlaşılmamaktadır (1299: 5).

Yazar, yukarıdakilerin yanı sıra latifelerin yer aldığı "Hârûn ve haremleri Zübeyde Hatun hikâyâtı" (1299: 5), "Ebî Nüvâs'ın *Letâ'if*" (5), "Ubeyd-i Zâkânî'nin *Kasîde-i Karziyye*'si" (1299: 6), "Ubeyd-i Zâkânî'nin *Külliyât*'ı" (1299: 6), "Ubeyd-i Zâkânî'nin *Letâ'if*" (1299: 6), "Mü'min Hân ile Hekîm Şifâ'î ve Halîl-i Münecim hikâyâtı" (1299: 7) ve "*Meşâ'ir-i Şu'arâ*" (1299: 19) gibi birkaç hikâye ve letâifin adını da kaynakları arasında zikreder.

Mehmed Tevfik, latifeler için kaynak olarak kullanmadığı bazı eserlerin veya müelliflerinin adını, metne örnek olarak aldığı beyitlerin kime ait olduğunu veya bunların hangi eserden alındığını genellikle dönemin edebî durumu hakkında bilgi vermek bazen de anlatılan konuya örnek olması amacıyla bildirir: "*İskender-nâme* nâzımı ve *Hamza-nâme* muharririnin birâderi Ahmedî" (1299: 7), "Türkî bir *Şâh-nâme*" (1299: 8), "*Mevlid* sâhibi Süleymân Dede" (1299: 8), "Ahmed-i Dâ'î *Ferah-nâme*'yi"¹⁷ (1299: 8), "*Husrev ü Şîrin* nâzımı Şeyhî ve *Hurşid ü Cemşid* sâhibi Hümâmî"¹⁸ (1299: 8), "Sa'de'd-dîn ve Seyyid'in âsârı" (1299: 14), "Nazîre-i Kemâl Paşa-zâde" (1299: 18), "Priştineli Ahmed Çelebî *İştîyâk-nâme*'sinde" (1299: 22) gibi.

Sonuç olarak, klasik Türk edebiyatında ilk örneği XV. yüzyıla ait olan letâif-nâmeler, XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış ve XIX. yüzyıl sonlarına kadar "letâif", "letâif-nâme" ya da farklı adlar verilen birçok mecmua düzenlenmiştir. Bunlardan biri, XIX. yüzyılın daha çok gazeteci kimliği ile tanınan, ancak eserleriyle Türk mizahına da önemli katkılarda bulunmuş yazarlarından Mehmed Tevfik'in kaleme aldığı *Nevâdirü'z-zarâ'if* tir. Sadece bir cüz halinde H.1299/M.1881-82'de yayımlanmış ve tamamlanmamış 32 sayfalık bu küçük risalenin adı görebildiğimiz kadarıyla letâifler hakkında bilgi veren kaynaklarda anılmamıştır.

Mehmed Tevfik, bir mukaddime ve bunu takip eden tek bölümden oluşan *Nevâdirü'z-zarâ'if*'i tabiatları, fikirleri, ahlakları, zarafetleriyle sıradan insanlara benzemeyen meşhur insanlarımızın, özellikle şair ve ediplerimizin latifelerinin unutulmaması amacıyla yazmış ve yayımlamıştır. Ona göre medenî milletlerde olduğu gibi bizde de insanların hafızalarında olan böyle hikâyeler öncelikle yazıya geçirilmeli sonra da herkesin kolayca erişmesini sağlamak amacıyla bastırılmalıdır.

Yazar, Türk edebiyatının Batı etkisine girdiği bir dönemde düzenlediği esere Hz. Muhammed ve Hz. Dihye arasındaki latifeye başlayarak geleneksel planı devam ettirmiştir. Bu bir yandan da İslam kültüründe pek de hoş karşılanmayan mizahın, başka metinlerde de görüldüğü gibi meşrulaştırılma çabalarının bu eserdeki yansımaları gibidir. Mehmed Tevfik, daha sonra halifeler

¹⁷ Eski kaynakların bir kısmında Ahmed-i Dâ'îye ait *Ferah-nâme* adlı bir mesneviden söz edildiği, ancak bunun yanlış olduğu araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kartal 2004: 124-125.

¹⁸ Kaynaklarda Hümâmî'ye ait *Hurşid ü Cemşid* adlı bir eserden söz edilmemektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kartal 2004: 64, 172.

dönemine oradan Hind, Asya ve Acem saraylarındaki meşhurlara ait önemli saydığı örneklerden söz ederek de düşüncelerini inandırıcı kılmaya çalışmıştır.

Mehmed Tevfik'in meşhurlarımıza ait latifeleri toplamak amacıyla olduğu dikkate alınırsa *Nevâdirü'z-zarâ'îf*'in esas kısmının Ahmedî ile Timur arasında geçen latife ile başladığını söylemek mümkündür. Murâd-ı Evvel, Emir Süleyman, Çelebi Sultan Mehmed, Fatih, Bâyezîd-i Sâni ve Yavuz Sultan Selim asırlarına göre düzenlenen eserde her döneme ait latife yoktur. Zaman zaman beyit örnekleri de verilerek dönemin edebî ve sosyal durumuna ilişkin kısa değerlendirmelerin yapılması ise bu metni klasik latife mecmualarından ayırmaktadır.

Kitapta yer alan latifelerin bir kısmını sözlü kültürden aldığını belirten yazar, kimi latifeler için yazılı kaynaklardan da yararlanmış. Fakat bu eserlerin ve yazarlarının adını düzenli olarak vermemiş, hatta kimi zaman kullandığı kaynaklardan genel ifadelerle söz etmeyi tercih etmiştir. Bu nedenle *Nevâdirü'z-zarâ'îf*'teki bazı yanlış bilgilerin Mehmed Tevfik'in, bunları aldığı kaynaktan mı kaynaklandığı yoksa hafızasının azizliğine mi uğradığı konusunda kesin bir tespit bulunmak mümkün değildir.

Mehmed Tevfik'in, bu çalışmayla kısaca değerlendirmeye ve çevriyazılı metnini vermeye çalıştığımız *Nevâdirü'z-zarâ'îf*'i, eğer tamamlanabilseydi sözlü kültürde ve kaynakların satır aralarında kalmış çok sayıda latife bu eser aracılığıyla da günümüze ulaşacaktı. Ancak kısalığına ve bütün eksikliklerine rağmen, özellikle ihtiva ettiği yaygın olmayan kimi latifeleriyle *Nevâdirü'z-zarâ'îf*'in de Türk mizah edebiyatına katkısı olacak bir metin niteliği taşıdığını söylemek gerekir.

V.

NEVÂDİRÜ'Z-ZARÂ'İF

Eser-i Mehmed Tevfik

Ma'ârif Nezâret-i Celîlesiniñ ruhsatıyla tab'ü temsîl kılınmıştır.

İzmirli İsmâ'îl Hakkı Bey Kütübhânesi

İstanbul

Mihrân Matba'ası - Bâb-ı Âlî Câddesinde Numero 7

1299

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

MUKADDİME-İ NEVÂDİRÜ'Z-ZARÂ'İF¹⁹

Her memleketde 'asren ba'de 'asrin zuhûra gelen her sınıf meşâhîriñ ya'nî mugâyeret-i ahlâk ü etvâr veyâ garâbet-i emzice vü efkâr ile 'umûm-ı halkdan seçilmiş olan e'âzımın ve bunlar içinde bi'l-hâssa zarâfet ile mümtâzü'l-emâsil olmuş şu'arâ vü üdebânın husûsiyyet-i tîbâ'ü meşâribini bildiren letâ'if-i vukû'ât ve zarâ'if-i muhâverât ve tarâ'if-i mu'âmelât ü mutâyebâtı eñ ziyâde hisse alınacak eñ çok ferah-bahş-ı kulûb olacak ve ta'bîr-i dîgerle insânı hem müstefid hem de münşerih eyleyecek hikâyât ü rivâyâtdan ve o makûle zevât milyon milyon halk içinde nevâdirde sayıldığı gibi bunlara mensûb olan ahvâl ü ma'lûmât dahi sâ'ir mu'âmelât-ı 'âdiyye-i nâssa nisbet kezâlik nâdirâtdan ma'dûd olduğu ma'lûmdur. Mîlel-i mütemeddine beyninde ise meşâhîriñ letâ'if-i ahvâl ü hikâyâtı hâfîza-i rûvâtdan ibtidâ zâbîta-i kaleme ve mertebe-i sâniyede tîbâ'atın mahfaza-i emânetine intikâl [3] ederek bekâsını te'mîn ve fevâ'idini ta'mîm eylemek lâzım gelir.

O yolda letâ'if-i ahvâl-i meşâhîri câmi' ve gayr-ı matbû' eserler 'Arab'da 'Acem'de mevcûd ise de bizde mefkûd ve ba'zen terceme-i hâllerde görülen fikirâtın ise ancak birer münâsebet düşerek yazıldığı ve çünki bizde terceme-i hâlleri kayd ü zabt olunmak bahtiyârlığına nâ'îl olan zevât me'mûrîn-i devletden oldukları hâlde yalnız sûret-i terakkî-i merâtîbleri ile hidemât-ı resmîyelerinden ve sâ'ir zevât-ı ma'rûfeden ise 'ulûm-ı şettâ ve husûsâ şî'r ü inşâca derece-i vukûf ü mehâretlerinden ve başkaca eserleri var ise onlardan bahs olunmağla iktifâ kılınmak eskiden beri cârî bulunmuş olmak cihetiyle şu usûlde yazılan terâcim-i ahvâliñ öyle vukû'ât-ı şahsiyye dercine velev bunlar hadd-i zâtında ne mertebe latîf ve fâ'ide-bahş olursa olsun müsâ'id bulunmadığı rû-nümûddur.

Binâ'en 'aleyh zurefâ²⁰ vü şu'arâ-yı eslâf ü mu'âsırın içinde birçok meşâhîriñ mesmû'um olan ve gerek hâfızamda gerek ittihâz ettiğim mecmû'a-i mahsûsamda mazbût [4] ü mukayyed bulunan ba'zı letâ'if-i akvâl ü ahvâl [ü] mu'âmelâtını mahv ü nisyândan sıyânet ve bu sûretle erbâb-ı ma'ârifeye bir hizmet ve sâ'ir erbâb-ı iktidârın o yolda daha mükemmel daha büyük eserler vücûda getirmelerine min-gayri haddin delâlet etmek üzere şu mecmû'a-i "Nevâdirü'z-zarâ'if"i tertîb ile umûmuñ enzâr-ı hatâ-pûşânesine 'arz eyledim.

Tevfik

[5] Ashâb-ı fazl ü dânişi sahâbet ve tertîb-i bezm-i sohbetle istimâ'-ı şî'r ü letâ'ife ragbet ekâbîr ü havâss-ı kavme mahsûs olduğün kütüb-i muhâzarâtın hâvî olduğu zarâ'if-i edebî ekseri birçok zevât-ı fevka'l-âdeye mensûb olmak üzere mazbûtdur. Hattâ sahâbî-i kirâmdan Hazret-i Dîhye nedîm-i cenâb-ı peygamber ve meclis-i melâ'ik-enîs-i nübüvvet-penâhîlerinde bu şerefe mazhar oldukları ve kendileri mahbûb-ı Hak ve meb'ûs-ı feyyâz-ı mutlak olan habîb-i kibriyâya 'âşık olduklarından cemâl-i nebevîyi bir gün görmemek kendiler için tahammül olunur şeylerden olmadığı ve her gün bir hediyeye ile huzûr-ı risâlete geldiklerinde letâ'iflerini istimâ'a meyl ü ragbet buyurulduğu kütüb-i edebîyede mestûrdur.

'Ahd-i hulefâda ise Hârûn ve haremleri sâhibetü'l-hayrât Zübeyde Hatun hikâyâtı beyne'l-üdebâ müştehir ve şu'arâ-yı Arab'dan Ebî Nüvâs'ın Letâ'if'i 'âdetâ bir kitâb-ı mu'teberdir.

¹⁹ Metinde, ünlülerdeki uzunluklar şapka işaretiyle gösterilmiştir. Bunun dışında sadece ayın için ' , hemze için ' , geniz n'si için ñ işareti kullanılmıştır. Şiir parçaları dışında mümkün olabildiğince günümüz Türkçesine yakın bir okuma tercihi edilmiştir. Baskıdan kaynaklanan hatalar düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu esnada sadece ekleme yapılmışsa bunlar metin üzerinde [] içine alınarak verilmiş; yanlış olduğu düşünülen kelime ve eklerin önerdiğimiz şekli metne yazılmış, her ikisi de dipnotta gösterilmiştir. Paragrafların düzeninde ve noktalama işaretleri kullanımında matbu metne bağlı kalınmıştır.

²⁰ zurefâ: zurefâ-yı (metin).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Hind'de Ekber Şâh, Asya'da Hüseyin-i Baykara ve Ebû İshak [6] asırları meşâhîriñ ikbâlce en parlak zemânı ve zurefâ-yı 'Acem'îñ eşher ü eltafi İshak Şâh nedîmi 'Ubeyd-i Zâkânî'dir. İshak Şâh, Şîrâz'da birçok zurefâ vü şu'arâ ile meşgûl-i zevk ü safâ olup gece gündüz eğlenceden başka bir şey düşünmez imiş. Emînü'd-dîn'i vezîr ve kızı Cihân Hatun'u tezvîc ile dâmâd etmişdi. O zemân 'Ubeyd-i Zâkânî mukarreb-i bezm-i sultânî olmağla mücerred medâr-ı hande-i şâh olmak üzere:

[fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl]

Vezîrâ cihân kahbe-i bî-vefâst²¹

matla'ındaki kasîdeyi nazm etmişdir. Hele *Kasîde-i Karziyye*'si birçok letâ'ifi câmi' olmağla Ebû İshak câ'ize olarak ne kadar borcu var ise vermişdir. Mezkûr kasîdeden iki beyt:

[mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün]

Farz-ı Hodâ vu karz-ı halâ'ik be-gerdenem

Âyâ edâ-yı farz konem yâ edâ-yı karz²²

Der-kûçe karz dârem u ender-mahalle nîz

Der-şehr karz dârem u ender-serây karz²³

'Ubeyd'îñ Hâce Selmân ile olan muhâverâtı *Küllîyyât*'ında muharrer ve *Letâ'if*'i irice bir risâle olarak mürettebdir. [7] Mü'min Hân ile Hekîm Şifâ'î ve Halîl-i Münecim hikâyâtı dahi meşhûrdur.

Timur, o kadar hûn-rîz ve zâlim olmakla berâber 'ulemâ vü şu'arâyı tevkîr ve zurefâ ile ülfetden aşırı hazz edermiş. Ez-cümle bir gün Şîrâz'da Hâce Hâfız'ı huzûruna celb edip "Vatan-ı me'lûfum olan Semerkand şehrini ki ancak oranıñ ma'mûriyyeti için bu kadar şehrler harâb ediyorum. Sen onu mahbûbuñ bir hâline bahş ediyormuşsun." diye 'itâb edince Hâfız "Kuluñuzu bu hâl-i zarûrete getiren o bahşîşler değil mi?" demiş ve Timur'uñ bu cevâb aşırı hoşuna gidip birçok ihsân vermişdir.

Rûm'da *İskender-nâme* nâzımı ve *Hamza-nâme* muharririniñ birâderi Ahmedî ile bir gün Timur hammâma girer. Esnâ-yı ülfet ü sohbeta hidmet eden câriye vü kölelere takdîr-i bahâ eylesini Ahmedî'ye söyler. Ahmedî her birine bir bahâ takdîr eder. Timur, "Ben kaç pâre ederim?" deyince "Seksen akçe kadar edersin." der. Timur, "Yalnız belimdeki peştemâl seksen akçe eder. Bu nasıl bahâ takdîr eylemek?" diye Ahmedî'ye [8] ta'rîz edince "Ben de peştemâle takdîr-i bahâ eyledim. Yoksa sen bir akçe etmezsin." demişdir.

Devlet-i 'Osmâniyye'de gerçi 'ahd-i saltanat-ı Murâd-ı Evvel'de Türkî bir *Şâh-nâme* yazılmış ise de kavâfi vü veznce şi'r denemeyecek bir yolda olduğundan Sultân Bâyezîd-i Evvel'îñ imâmı *Mevlid* sâhibi Süleymân Dede ile Sultân Veled zemân[ı] tegazzüle mebde' add edilmişdir.

Ondan sonra Emîr Süleymân devri gelir ki pek az bir müddetden 'ibâretidir. Şu'arâdan Ahmed-i Dâ'î, Emîr'îñ manzûrî olmağla nâmına *Ferah-nâme*'yi tanzîm etmişdir.

²¹ "Ey vezir! Cihan vefasız (bir) kahpedir."

²² "Allah'ın farzı ve kulların borcu boynuma... Acaba farzı mı eda edeyim yoksa borcu mu ödeyeyim?"

²³ "Sokakta/çarşıda borcum var mahallede de... Şehirde borcum var sarayda da..."

Çelebî Sultân Mehmed asrı hilâl-i şî'r ü inşâ derece derece terakkîye başlayıp *Husrev ü Şîrîn* nâzımı Şeyhî ve *Hurşîd ü Cemşîd* sâhibi Hümâmî ve Yazıcı-zâdeler takarrüb-i bezm-i şâhî ve manzûr-ı pâdişâhî olmuşlardı.

Fâtih 'asrında ise [hilâl-i şî'r ü inşâ] bedr-i kâmil ve şehir-i İstanbul mecma'-ı efâzil olmuşdur. Pâdişâhın ashâb-ı fazl ü 'irfâna aşırı hürmet ü ri'âyeti her tarafda şâyi' olmağla 'ulemâ vü meşâyih ü şu'arâ [9] akın akın gelirdi. Hattâ Hüseyin-i Baykara, atının dizginini tutacak kadar iltifâtını hakkında mebzûl etmiş iken Hazret-i Fâtih'in kadr-dânlığı²⁴ Monlâ Câmî'yi Rûm'a cezb etmiştir.

Hazar ü seferde 'ulemâ vü meşâyih ile musâhabet eder ve ekser huzûrunda 'ulemâyâ mübâhase etdirirdi. Şu'arâya müşâhere tahsîs eden Fâtih'dir. Letâ'ife meyl ü ragbetleri ekser-i tevârihde mezkûr ve vüzerâdan nedîm-i hâssı Ahmed Paşa ile olan vekâyi'i meşhûrdur. Bir gün ricâl-i tarîkdan biri gelip kendilerine "Biz mü'min değil miyiz? Mü'minler karındaş değil midir? Çünkü mü'min ve karındaşız, pederimizden kalan mîrâsı paylaşalım." dedikde çıkarıp bir filori verir ve "Sakin kimseye söyleme öbür karındaşlarımız duyar ise hisseje bu da düşmez." demiştir.

Ahmed Paşa ile Hazret-i Fâtih'in vekâyi'i ba'zı husûsî târihlerimizde dahi mukayyedir. Ez-cümle Ahmed Paşa eliyle sakalını yolarmış. Hazret-i pâdişâh, paşayı bundan vazgeçirmek için birkaç günler ellerinin bağlanmasını emr eder. Paşa, elleri bağlı huzûr-ı pâdişâhîde [10] musâhib iken hazret-i pâdişâh bi'l-münâsebe paşaya "Niçün hükûmetden istignâ edersin? Nerenin hükûmetini ister isen söyle vereyim." der. Paşa, hemân yer öpüp "Sakalıma icrâ-yı hükûmetimi emr ederseniz kulujuzu yeni başdan çerâğ ü ihyâ buyurursunuz." demiştir.

Paşanın sakalı pek genç iken ağarmağla boyarmış. Pâdişâh, bir gün "Nûru zulmete niçün tercih ediyorsun?" diye sorar. Paşa, "Yalancının yüzünü karalıyorum." deyip genç iken sakalı[nın] kendisini ihtiyâr gösterdiğini îmâ eylemiştir. Paşa hakkında hazret-i pâdişâha "innîn" demişler. Li-eclî't-tecrebe Tûtî Kadın nâmında bir câriyesini vermiş ve paşanın ondan bir çocuğu olmuşdur.

Rukabâsı paşayı soñraları Fâtih'e gamz etdiklerinden Hazret-i Emîr tevliyeti ile Burusa'ya göndermiştir ki Burusa'da pek de gönlünce manzûr-ı iltifât-ı şehriyârî olmadığı hâlde ikâmet etmekde iken şâ'ir-i meşhûr 'Alî Şîr Nevâyî İstanbul'a otuz üç 'aded Türkî gazel gönderip şu'arâ-yı Rûm ile âzmâyış-i tabî'at istid'â ve belki bu [11] vâdide onlara rüchân-ı fazîlet iddi'âsında olduğunu îmâ etmekle gazelleri Ahmed Paşa'ya irsâl ederler. Ahmed Paşa gazelleri mütâla'a ile Nevâyî'nin şu matla'daki:

Matla'-ı Gazel

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Ol perî-peyker ki hayrân olmuş ins ü cân aña

Cümle-i 'âlem aña hayrân ü men hayrân aña

gazelini alıp bi't-tanzîr huzûr-ı pâdişâhîye göndermiştir. Gazelinin makta' beytini ki şudur:

Makta'

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Sözde 'uşşâkı muhayyer eyle dirseñ Ahmed'e

Böyle gûyâ olmağa kûyuñ gerek bustân aña

²⁴ kadr-dânlığı: kadr-dânlığını (metin).

Hazret-i pâdişâh okuduğu²⁵ gibi Nevâyî'nin meydân-ı sühanda bu rütbe at oynadışı memdûhunun vezâret ve şeref-i sohbeti olduğunu paşanın îmâ ettiği intikâl ederek paşayı Bursa mütevellîliğiyle müferrihü'l-bâl eylemiştir.

Şu'arâdan Necâtî merhûm ki paşa ile mu'âsır ve ekser-i evkâtde mu'âşir idi. Hazret-i Fâtih, bir gün Ahmed Paşa'ya "Necâtî mi iyi şâ'irdir sen mi?" diye su'âl eder. [12] Necâtî'nin ismi 'Îsâ olmağla paşa derhâl:

[mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

Ölusi Ahmed'ün yığdûr dirisinden Mesîhâ'nuş

mısra'ıyla mütefahhirâne cevâb vermiştir.

Ahmed Paşa'nın Nişâncı Paşa'ya ve Mesîh Paşa'ya irsâl ettiği gazeller ekser-i tezkirelerde ve merhûmun dîvânında muharrerdir. Fâtih 'asrında paşadan ve Necâtî ve emsâli birkaç zâtdan başka şi're heves edenlerin âsâr-ı manzûmeleri kaba saba veznsiz kâfiyesiz sözler olduğundan bunlar o 'asrın yegânesi idi. Hattâ bir gün pâdişâh-ı esb-süvâr ihtîşâm olarak esvâk-ı İstanbul'u dolaşırken yolda birisi:

[mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

Benüm şevketli hünkârum sabâhuş hayır olsun

Yidüğün bal ile kaymak güzergâhuş çayır olsun

beytini rikâb-ı hümâyûna takdîm eyler. Hudâvendigâr-ı müsellemlü'l-iktidâr şi'rden ma'dûd olmadığını bildiği hâlde mücerred taltîf ve tergîb için birçok 'atiyye ihsân eder.

Meşâhîrden 'Alî Kuşî ki zîc sâhibi Uluğ Bey'in doğancıbaşısının oğludur, memâlik-i Rûm'a gelmek [13] üzere olduğu haberi sem'-i hümâyûnlarına vâsıl olunca mahsûs me'mûrlar gönderip her bir merhalede biş altın harc-ı râh vermiş ve fâzıl-ı müşârün ileyhi Üskûdar'a vusûlünde İstanbul'da ne kadar 'âlim var ise çekdirilerle istikbâline gönderip fevka'l-'âde ihtirâm ile serâya aldırır. [14]

'Alî Kuşî ile Hâce-zâde bir çekdiride olduklarından Üskûdar'dan İstanbul'a gelirken esnâ-yı râhdâ hiçbir taraftan mübâhase-i 'ilmiyyeye girişilmediğine bir nev'-i i'tirâz olmak üzere "Ne 'aceb bugün deñiz hîç mütemevvic değıldir?" yollu ettiği su'âle Hâce-zâde "Kemâl-i vüs'atinden öyle az bir rûzgâr ile temevvic etmez." cevâbıyla mukâbele eylemiş ve 'Alî Kuşî, sözü Seyyid ve Sa'de'd-dîn beyninde olan münâza'âta intikâl etdirerek bu bâbda aralarında bir haylî kıl u kâl cereyân ile serâya vusûllerinde hazret-i pâdişâh 'Alî Kuşî'yi birçok taltîfden sonra Hâce-zâde'yi nasıl bulduğunu su'âl etmiş ve fâzıl-ı edîb "Rûm ü 'Acem'de akrânı bulunmaz derecededir" deyince Hazret-i Fâtih "Arab'da da yokdur." deyip kadr-dânlıklarını izhâr etmişlerdir. [14]

Hâcesi Monlâ Gürânî, hazret-i pâdişâhın hakkında gösterdiği âsâr-ı hürmet ü ri'âyeti fazâ'il-i 'ilmiyyesiyle mütenâsib görmeyerek bir gün huzûr-ı Fâtih'de "Âsârım beyne'l-Haremeyn şâyi' olmuşken Timur bu kadar mezâlîmiyle berâber Sa'de'd-dîn ve Seyyid ve akrânı efâzıl hakkında ettiği hürmetin onda birini görmüyorum." diye izhâr-ı gîlzet edince fâtih-i kişver-i 'ilm ü 'irfân pâdişâh-ı bâhirü'l-iz'ân hâcelerinin bihakkın etdikleri her türlü 'itâba mütehammil iken fakat kadr-nâ-şinâslıkla ithâma kadar kalkışdıklarını hazm edemeyerek bu 'itâbını "Talebe her taraftan gelüp Sa'de'd-dîn ve Seyyid'in âsârını yazarlardı. Siz ise eserinizi kendiniz yazdırıp kendiniz neşr ediyorsunuz." yollu ufak bir ta'rîz ile def' eylemiştir.

²⁵ Metinde bu kelime yanlışlıkla "gayın" yerine "şın"la yazılmıştır.

‘Asr-ı Hazret-i Ebu’l-magâzî’de ‘uhdesine İstanbul ve bilâd-ı selâse kazâsı²⁶ zamîmeten verilen meşâhîrden Monlâ Husrev cum‘a günleri edâ-yı salât için Ayasofya Câmî‘-i Şerîfî’ne geldiği vakt cemâ‘at ayağa kalkar *mine’l-bâb ile’l- mihrâb*²⁷ yol açarlarmış. Pâdişâh, monlâ hakkında [15] bu vech ile ri‘âyet-i ‘âmmeyi müşâhede eyledikçe sürûrundan kendileri dahi ayağa kalkıp “Ebû Hanîfe-i zemân geliyor.” diye kelîmât-ı tevkîriyye ile izhâr-ı fahr eylesmiş.

Fâtih’in, İstanbul sokaklarında bir iki baltacı ile gezmek ‘âdeti olduğundan râst geldiği şu‘arâ vü küberâ ile bî-tekellûf görüşür imiş. Hattâ bir gün Bâyezîd civârında meşâhîrden Efdal-zâde’ye râst gelir. Meger Efdal-zâde o günlerde henûz Burusa’dan İstanbul’a gelmiş imiş. Fâtih, sîmâsından tanıyıp “Efdaloğlu değil misin?” dedikde “Kuluğuzum.” cevâbını verir. Pâdişâh, yarın dîvâna gel deyip geçer. Efdal-zâde ertesi günü dîvân-ı şâh-ı cihâna gidip çâvuşân, hâceniñ kudûmunu haber verirler. Pâdişâh, içeri çağırıp İstanbul’da bir medrese ve bir haylî akçe verip “İlme çalış. Biz seni unutmayız.” kelâmıyla taltîf ü tergîb buyururlar.

Hazret-i Fâtih’in, ricâl-i sûfiyyeye dahi i‘tikâd ü i‘timâd-ı tâmmı olup hattâ bir gün Akşemse’d-dîn Hazretleri’nden taleb-i inâbet ü ârzû-yı halvet ve hazret-i [16] şeyh ise imtinâ ile “Pâdişâhlara lâzım olan kemâl-i ‘adl [ü] dâd ile tesviye-i umûr-ı ‘ibâd ve a‘mâr-ı sũgûr-ı²⁸ bilâddır. Öyle riyâzat ü çile vü halvet muvâfık-ı maslahat olamaz.” diye nasîhat eyler. Pâdişâh, şeyhiñ nush ü pendini kabûl ve yalnız şeyhden niyâz-ı du‘â-yı hayr ile iktifâ eder.

‘Ahd-i ma‘rifetinde Mahmûd Paşa, Sinân Paşa, Ahmed Paşa, Monlâ Hünkâroğlu Mehmed Paşa meslek-i ‘ilmden yetişen vüzerâdan ve fehm-i nakkâd sâhibi zurefâdan idiler. Ba‘zen kendileri dahi inşâd-ı şi‘re ragbet ve ‘Avnî²⁹ tahallus ederlermiş.

Oğlu Bâyezîd-i Sânî peder-i cennet-makarlarından bi’t-tevârüs mâlik-i tâc ü taht oldukda kişver-sitân-ı ‘Osmânî dârü’l-mülk-i medeniyyet ve husûsâ İstanbul ve Edirne ve Burusa ve Rûmili’de vâki‘ Üsküb ve daha sâ‘ir bilâd-ı cesîmenîñ her biri birer mehd-i ‘ulûm ü ma‘rifet itlâkına sezâ bir hâlde iken Bâyezîd Hân zâten muhibb-i ‘ulemâ olmağla gerek devr-i pederinden bakıyye birçok fuzalâyı ve gerek tûl müddet bulunduğu Amasiyye hükûmetinde devr-i ikbâlîne muntazıran pîrâmen-gerd-i iclâlî olan [17] ashâb-ı fazl ü zekâyı menâhib-i ‘âliyye is‘âd ve vüfûr-ı ihsânıyla dil-şâd etmişdir.

Evâ‘il-i saltanatında icrâ-yı rûsûm-ı cihân-dârîde pederleri eserine mütâba‘ât ve ‘ulemâ vü sulehâ sohbetlerine ragbet ve ba‘zı ahyânda zurefâ vü şu‘arâ ile tarh-ı bezm-i mu‘âşeret eylediklerinde pek çok erbâb-ı iktidâr manzûr-ı nigâh-ı iltifâtları olmuşdu. ‘Asrında Kemâl Paşa-zâde, Mü‘eyyed-zâde, Hâcî Hasan-zâde, Ca‘fer Çelebî, Necâtî, Vasfî gibi şu‘arâ görünmeğe başlamışdır. Pâdişâhiñ şi‘re meylî ve Türkî vü Fârsî bir haylî ebyât ü gazeli vardır. Zâde-i tab‘ı olarak tezâkir-i şu‘arâda muharrer bulunan beyt-i âtî havâss-ı nüdemâ vü şu‘arâsı olan zevât-ı müşârûn ileyhüm tarafından tanzîr edilmişdir: [18]

Bâyezîd

[mef‘ûlü mefâ‘ilü mefâ‘ilü fe‘ûlün]

Her nâle ki peydâ şevved ez-sîne-i çâkem

Ebrî şevved u girye koned ber-ser-i hâkem³⁰

²⁶ kazâsı: kazâsını (metin).

²⁷ “Kapıdan mihraba kadar.”

²⁸ sũgûr-ı: sũgûr ü (metin).

²⁹ ‘Avnî: ‘Adnî (metin).

³⁰ “Yaralı sinemden peydâ olan her inilti, bir bulut olur ve toprağımın üstüne gözyaşı döker.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Nazîre-i Kemâl Paşa-zâde

[mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]
Sevdâ-yı hatet k'ez-to resed ber-dil-i çâkem
Sünbül şevved u bûy dehed ber-ser-i hâkem³¹

Mü'eyyed-zâde

[mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]
Her tîr-i se-per k'ez-to resed ber-dil-i çâkem
Murgî şevved u raks koned ber-ser-i hâkem³²

Hâcî Hasan-zâde

[mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]
Her gamze-i şûhî ki resed ber-dil-i çâkem
Sünbül şevved u sâye koned ber-ser-i hâkem³³[19]

Ca'fer Çelebî

[mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]
Her tîr-i cefâ k'ez-to resed ber-dil-i çâkem
Servî şevved u sâye koned ber-ser-i hâkem³⁴

Necâtî

[mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]
Her nâvek-i ney k'ez-to resed ber-dil-i çâkem
Nâyî şevved u nâle koned ber-ser-i hâkem³⁵

Vasfî

[mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]
Her seng-i belâ k'ez-to resed ber-dil-i çâkem
Levhî şevved u sâye koned ber-ser-i hâkem³⁶

³¹ “Yaralı gönlüm üzerine ulaşan ayva tüylerinin karalığı toprağımın üstünde sünbül olup koku saçar.”

³² “Yaralı gönlüm üzerine senden ulaşan her üç tüylü ok, bir kuş olur ve toprağımın üstünde raks eder.”

³³ “Yaralı gönlüm üzerine ulaşan her şuh gamze, sünbül olur ve toprağımın üstüne gölge salar.”

³⁴ “Yaralı gönlüm üzerine senden ulaşan her cefa oku, servi olur ve toprağımın üstüne gölge salar.”

³⁵ “Yaralı gönlüm üzerine senden ulaşan her kamış ok, bir ney olur ve toprağımın üstünde inler.”

³⁶ “Yaralı gönlüm üzerine senden ulaşan her bela taşı, bir levh olur ve toprağımın üstüne gölge salar.”

Turkish Studies

Meşâ'ir-i Şu'arâ'da muharrer olduğu üzere Fâtih, Bâyezîd, Yavuz Sultân Selîm 'asrlarında kulûb-ı ehl-i ma'rifet pür-ibtihâc ve bu vesîle ile metâ'-ı şî'r ü inşâ dahi germ-revâc olmağla [20] şî'rde âzmâyîş-i tabî'at ve belki şu'arâ ile ülfet etmeyen birçok zevâtdan bile bi'l-bedâhe manzûm eserler zuhûr etmiştir ki her biri sünûhât nev'inden add olunmuştur. Ez-cümle mevâlîden Abdû'l-Hay Çelebî'yi Diyârbekr'e kâdî ederler. İşbu mansıbdan imtinâ' eder ise de müfid olmaz. O âna kadar şî'r ile kat'an me'nûs olmadığı hâlde mansıb-ı mezkûrdan şikâyeti hâvî lisânından işbu beyt sudûr eylemiştir:

Beyt

[fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün]

Ugradum bir kazâ-yı mübreme âh

Âmid oldu baña belâ-yı siyâh

Ümerâdan Yahyâ Bey dahi evâ'il-i hâlinde nazm ile ülfeti yoğ iken bir gün Medîne kâdîsi Ahmed Çelebî ile esnâ-yı ülfetde mûmâ-ileyhiñ lisânından beyt-i âtî bedîhетен sudûr eder: [21]

Beyt

[fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün]

Hançerine el uran cânân elinden el-gıyâs

El-gıyâs ol dilber-i fettân elinden el-gıyâs

Ahmed Çelebî dahi o âna kadar manzûm bir mısra' söylemediği hâlde ittifâkan ber-vech-i âtî nazîre demiştir:

Nazîre-i Beyt

[fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün]

El yüze tutup geçen cânân elinden el-gıyâs

Baňa gün göstermeyen fettân elinden el-gıyâs

Bu gürûhdan biri de Niş-zâde Mehmed Çelebî'dir. Bir meclis-i münâdemede beyt-i âtî lisânından bilâ-tekellûf zuhûr eder:

Beyt

[fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün]

Dâğlar yakdı sîneme dilber

Her birisi birer filori deger [22]

Priştineli Ahmed Çelebî şâhid-i şîrîn-edâ-yı nazmıñ âşinâlarından değil iken İbrâhîm isminde ehibbâsından birine yazdığı *İştîyâk-nâme*'sinde kıt'a-i âtîyi keşîde-i silk-i sutûr eylemiştir.

Kıt'a

[fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün]

Gönlümi azar azar İbrâhîm

Yakduñ ammâ ki ihtiyârî degül

Turkish Studies

Beni bir âteşe bıraktı ki

Nâr-ı Nemrûd anuñ şerârı degül

Vüzerâdan Hürrem Paşa dahi 'ömründe beytü'l-'arûs-ı nazma girmemiş ve meşşâta-i endîşesi rûy-ı nigâr-ı tab'a bu yolda gâze çekmemiş olduğu hâlde bir gün 'ale'l-fevr işbu kıt'ayı nazm etmiştir: [23]

Kıt'a

[mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün]

Rubâ'iden kaşuñdur beyt-i evvel

Celî hatt ile yazmış kâtib anı

Anuñ itmâmı için hatt-ı la'lün

Gubârîle yazılmış beyt-i sâni

Lâkin Hürrem Paşa mu'ahharen şî'r ile meşhûr ve ekser-i tezkirelerde meşâhîr-i şu'arâ tabakasında mezkûr olmuştur.

Bâyezîd-i Sâni'nin ibtidâ-yı cülûsları bu minvâl üzere mürûr eylemiş ise de mu'ahharen sohbet-i 'ulemâ vü şu'arâ şöyle dursun dünyâ vü mâ-fihâ nazarından dûr olmağla devr-i ma'ârif-i Mehmed Hânî'yi bihakkın Yavuz Sultân Selîm istihlâf etmiştir. Gerçi Sultân Cem ve Şeh-zâde Korkud'uñ sancaklarında Piyâle Bey ve Deli Birâder ve emsâli şu'arâ vü zurefâ ile tarh-ı bezm-i [24] şî'r ü ülfet ve beynlerinde birçok letâ'if-i musâhabet vukû'u târîhlerde mezkûr ise de şeh-zâdelerin ekser-i evkâtı 'işret-serây-ı kâm-rânide tezyîn-i rüsûm-âyîn-i bezme bedel birâderleriyle âzmâyîş-i baht ü taht meydânlarında tertîb-i sunûf-ı rezm ile geçdiğinden tefâsîl-i ahvâliyye-i husûsiyyeleri eyyâm-ı nekbetlerinin vekâyî'-i ciger-sûzundan 'ibâret bulunmuştur.

Râ'î-i nâmûs-ı saltanat, hâfız-ı memâlik ü ra'yyet, 'âlî-himmet [ü] sâhib-şecâ'at ü şehâmet, 'âkîbet-endîş [ü] nîkû-kîş, pâdişâh-ı bâ-'akl ü ferâset Cenâb-ı Sultân Selîm-i selâmet-fitrat Hazretleri pederlerinin dem-i vâ-peşîn-i saltanatlarında siyâsetce müşâhede buyurdıkları fetretten iğtinâm-ı fırsatla bi'z-zât İstanbul'a gelerek peder ve birâderlerinden intizâ'-ı saltanat ve büyük pederleri Ebu'l-gâzî'nin devr-i fütûh-ı şevketini tecdîde müsâra'at buyurdıklarından havâlî-i tahtgâh-ı saltanat yine birçok ekâbir ü e'âlîye bûse-cây-ı ikbâl olmuş idi.

Zâten Sultan Selîm'in şeh-zâdelikleri evânında hâli [25] mâ-lâ-ya'niden bi'l-küllîyye ictinâb ve leyâli tenhâyide a'zam-ı iştigâli yâ mütâla'a-i kitâb veyâ müşâvere-i ulî'l-[el]bâb idi. Zemân-ı saltanatında ise metânet-i 'azmi dünyâlara sığmaz ordulara mukâbil iken İbn Kemâl'in bir kıt'ası hayatından e'azz olan maksadının icrâsına hâ'il olmuştur şöyle ki:

Zâten pâdişâh, tevhd-i İslâm ve pây-taht-ı saltanatı merkez-i enâm etmek maksad-ı cihân-gîrânesiyle serîr-i pedere cülûs etmiş ve bu maksadın husûlüne mâni' olan hükûmât-ı müteferrikanın pek çoğunu imhâ ile hâdimü'l-Haremeyn 'unvânını dahi ihrâz eyleyip şevket-i İslâmiyye'ye bir merkez-i hakîkî aramak fikriyle Mısır'da bir vaktler kalmış idi. Ricâl-i devlet ve bütün ordu halkı, tûl müddet şark seferlerinden bî-zâr ve ârzû-yı vatanla dil-figâr olduklarından o zemân Anadolu kâdî-'askeri ve cennet-mekânın mu'temed ü müşâviri olan İbn Kemâl'den pâdişâhı memâlik-i Rûm'a terğîb etmesini aşırı recâ eylerler.[26]

Bir gün hazret-i pâdişâh, monlâ ile musâhabet eder iken "İlde ne söz vardır?" buyururlar. Monlâ gâyet fırsat-bîn olmağla "Pâdişâhım geçende Nîl kenârında idim. 'Asker iskâ-yı mevâşî ederlerdi. İçlerinden biri bu türkîyi çağırdı deyip meşhûr kıt'ayı okur:

Turkish Studies

Kıt'a

[mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün]

Nemüz kaldı bizüm mülk-i 'Arab'da

Nice biz tururuz Şâm ü Haleb'de

Cihân halkı bütün 'îş ü tarabda

Gidelüm biz dahi Rûm illerine

Hazret-i pâdişâh be-gâyet 'ârif ü nükte-şinâs olmağla bulunduğu mevki' ü hâle bundan istidlâl ve makarr-ı hilâfetlerine meyl-i mu'âvedetlerini izhâr ederler. Monlâ bu latîfeden sonra kendisini toplayarak [27] huzûr-ı pâdişâhîde dâ'imâ müteyakkız-kârâne bulunmuş. Bir gün hazret-i hudâvendigâr ile esnâ-yı râhda hem-'inân-ı musâhabet iken monlâyâ "Mevlânâ Lutfî sizij üstâdınız imiş. 'İlm ü fazlı ma'rûf iken katline sebep ne oldu?" buyurmalarıyla İbn Kemâl "Pâdişâhım, merhûm gâyet latîf-tab' [ü] nâdire-gû idi. Hasûd belâsına uğradı. Katline fetvâ verdiler. Hattâ şûhluğû bir mertebede idi ki ihtirâ' eylediği latîfeleri herkes vâki' sanırdı." deyince pâdişâh tekrâr "Siz niçün üstâdınız gibi latîfe söylemezsiniz?" buyurdıklarında İbn Kemâl, "Ben nevbeti geçende savdım. Nebet şimdi yoldaşım du'âcınızındır." demiş ve pâdişâh[ın] "Mısır'da okuduğuş kıt'a ihtirâ'ınız mı idi?" su'âlî üzerine monlâ selâmlayıp 'avdet eylemiş ve şehriyâr-ı kadr-dân ertesi gün monlâyâ beş yüz filori ihsân eylemiştir.

'Ulemâ-yı 'Acem'den Mevlânâ Hekîm Şâh Muhammed ki huzzâk-ı etibbâdan idi. Bir gün rikâb-ı şâhî ile müstes'ad [28] olur. Pâdişâh buyurur ki "Hekîm, bu gece nerede idiy?" Hekîm Şâh "Mîr-âhûr Ahmed Ağa kuluğuzuş hânesinde idim." der. Pâdişâh "Kim vardı?" buyururlar. Hekîm "Pâdişâhım, sohbet-i hâs idi. Ba'zı zurefâ, Âhî Çelebî dâ'îşiz, Mehdî-i Gâv ve üvey oğlu vardı." der.

Bu Ahmed Ağa Mısır'da hıyâneti görülen Ahmed Paşa'dır ki pâdişâhın musâhibi idi. Mîrzâ 'Alî dahi sâhib-cemâl ve hüsnüde bî-misâl imiş. Hattâ Âhî Çelebî, terbiyesine ihtimâm ile serây huddâmına ilhâk etmek istemiş ise de pâdişâh iltifât buyurmamışlar. Hekîm Şâh, Mîrzâ 'Alî sözünü söylediği zemân cesâret alarak "Pâdişâhım, bilmem ki o mâh-pâre gâv onda neyler?" dedikde pâdişâh-ı nükte-perver fi'l-fevr "Ne aceb hekîm geçinirsin. Bilmez misin ki şeref-i mâh burc-ı gâvdir." dediği gibi Hekîm Şâh derhâl esbinden nüzûl ve hâk-i pâylarını müsûl eder.

Âhî Çelebî ki Sultân Selîm'in hekîmbaşısı olmağla [29] ekser huzûr-ı hümâyûnda bulunurdu. Bir gün huzûrda çelebîniñ sevmediği bir zâtın inşâ etdirdiği hâneniñ irtifâ'ından bahs olunurken pâdişâhın gazabını tahrîk için "Serây-ı hümâyûnuñuz ayağı altında." demesiyle hazret-i şehriyâr-ı bülend-iktidâr nedîmi Hasan Cân'ın yüzüne bakıp "Hekîmbaşî ellere dahl edeyim derken hatânın büyüğünü kendisi etdi." demiştir.

Anadolu seferi esnâsında hazret-i pâdişâh vilâyet-i Karaman dâhilinde bir gün Mevlânâ İbn Kemâl ile hem-'inân imişler. Yolda birden bire bir gird-bâd zuhûr etmiş. Hazret-i hünkâr "Monlâ bu gird-bâd nedir?" deyince Mevlânâ Kemâl "Pâdişâhım, burası Cenâb-ı Monlâ'nın merkad-i münevveri bulunduğu vilâyet dâhilindedir. Taşı toprağı semâ' eder." demiştir.

Şeh-zâde Sultân Ahmed'in vefâtı haberi gelir. Mevlânâ İbn Kemâl, Halîl Paşaoğlu İbrâhîm Paşa ile hem-meclis imişler. Meger şeh-zâdeye İbrâhîm Paşa'nın 'adâveti varmış. [30] Haber-i vefâtını işidince paşa 'alâmet-i şâdmânî izhâr eyler. İbn Kemâl, paşanın bu derece nemek-be-harâmlığı görüğü gibi zâten şeh-zâdeniñ vefâtı haberiyle müte'essir olduğu hâlde paşanın bu vaz'ından bütün bütün te'essürü artarak ve bî-ihiyâr ağlayarak o mecliste mersiye-güne beyt-i âtiyi inşâd eyler:

Turkish Studies

Beyt

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Ben dimezdüm ki saña dehr ide bî-dâd görem

Düstlar gamda ola düşmenünji şâd görem

Kemâl Paşa-zâde bir gün mu'âsırı olan 'ulemâ ile sohbet edermiş. Monlâ Rıfkî'den bahs açılmış. Bu monlâ emsâli arasında nahv talebesi derecesinde iken birçok kitâb almış. Ehl-i meclisden biri "Monlâ niçün bu kadar kitâb alır da habs eder?" dedikde İbn Kemâl "Ebnâ-yı cinsimizden birtakımları gibi kitâbları işkenceye çekmiyor. [31] A[la]yına insâf edip yalnız habs ile iktifâ ediyor." diye seng-endâz-ı ta'rîz olmuşdur.

Kemâl Paşa-zâde evâ'il-i hâlinde ümerâ-yı 'askeriyyeden Gâzî Evrenus'uş konağında terbiye vü nizâm görmekte iken bir gün konağa 'ulemâdan Monlâ Lutfî gelir. Gâzî Evrenus bu zâtı görünce yerinden sıçrayup istikbâl eder ve kendi yerine oturur. Kemâl Paşa-zâde, hâce efendisiniñ ta'zîmini görünce kethudâya "Bizim efendi beylere paşalara böyle ta'zîm etmez iken bu âdeme niçün bu kadar hürmet eyledi?" diye sorar. Kethudâ dahi "Onlar ehl-i 'ilmdir, her vaktde mu'azzezdirler." demesiyle Kemâl Paşa-zâde "Öyle ise ben burada niye oturuyorum?" deyip medreseye gider tahsîl ider. Sâlis-i 'allâmetîn olur.

Mevlânâ İbn Kemâl'e bir gün "Fülân zât şarâbı besmele ile içiyor." dediklerinde, "Benim bildiğim zât ise suyu içerken besmele hâtırına gelmez. Nerede kaldı ki şarâbı içsin." diye zarîfâne def' etmişdir. [32]

Pâdişâhın 'ilm ü 'irfân sâhiblerine i'tibârı ziyâde idi. Fakat kendilerine mahrem edeceği zevâtın yalnız 'ilm [ü] fazlıyla iktifâ etmeyip hasîb ü nesîb olmasını dahi iltizâm ederlerdi. Hattâ derlermiş ki pâdişâhlara takarrübü herkes ister. Lâkin pâdişâhlara lâyük olan hasîb ü asîl âdemleri mahrem ve mukarreb edinmele[rî]dir. Kendilerinin nedîm ü mahremleri Kemâl Paşa-zâde, Monlâ İdrîs ve oğlu Fazlî Bey ve Şîrî Bey, Hasan Cân Efendi, Hayâlî Bey, Âhî Çelebî ve emsâli müntesib-i 'ilm ü edeb ve mensûb-ı haseb ü neseb zevât idi.

VI. ÖZEL ADLAR DİZİNİ³⁷

- Abdü'l-Hay Çelebî (20)
- 'Acem (3, 6, 13, 27)
- Âhî Çelebî (28, 28, 28, 32)
- Ahmed (11, 12)
- Ahmed Ağa (28)
- Ahmed Çelebî (20, 21)
- Ahmed Paşa (9, 9, 9, 11, 11, 11, 12, 16)
- Ahmed Paşa (28)
- Ahmedî (7, 7, 7, 7)
- Ahmed-i Dâ'î (8)
- Akşemse'd-dîn (15)
- 'Alî Kuşî (12, 13, 13, 13)
- 'Alî Şîr Nevâyî (10)
- Amasiyye (16)
- Âmid (20)
- Anadolu (25, 29)

³⁷ Bu dizine sadece *Nevâdirü'z-zarâ'if*'in yazı çevrimini verdiğimiz yukarıdaki metninde geçen "kişi, yer, eser ve dil" isimleri alınmıştır. Parantez içindeki rakamlar, Arap harfli metne ait olan ve burada da korunan sayfa numaralarını göstermektedir.

‘Arab (3, 5, 13, 26)
 Asya (5)
 ‘Avnî (16)
 Ayasofya Câmî‘-i Şerîfî (14)
 Bâyezîd (18, 19)
 Bâyezîd (15)
 Bâyezîd Hân (16)
 Bâyezîd-i Sâni (16, 23)
 Burusa (10, 10, 11, 15, 16)
 Ca‘fer Çelebî (17, 19)
 Cenâb-ı Monlâ (29)
 Cihân Hatun (6)
 Çelebî Sultân Mehmed (8)
 Deli Birâder (23)
 Devlet-i ‘Osmâniyye (8)
 Diyârbekr (20)
 Ebî Nüvâs (5)
 Ebû Hanife (15)
 Ebû İshak (5, 6)
 Ebu’l-gâzî (24)
 Edirne (16)
 Efdaloğlu (15)
 Efdal-zâde (15, 15, 15)
 Ekber Şâh (5)
 Emînü’d-dîn (6)
 Emîr (8)
 Emîr Süleymân (8)
 Fârsî (17)
 Fâtih (8, 9, 10, 12, 14, 15, 15, 19)
 Fazlî Bey (32)
Ferah-nâme (8)
 Gâzî Evrenus (31, 31)
 Hâce Hâfiz (7)
 Hâce Selmân (6)
 Hâce-zâde (13, 13, 13)
 Hâcî Hasan-zâde (17, 18)
 Hâfiz (7)
 Haleb (26)
 Halil Paşaoğlu İbrâhîm Paşa (29)
 Halil-i Müneccim (7)
Hamza-nâme (7)
 Haremeyn (14, 25)
 Hârûn (5)
 Hasan Cân (29)
 Hasan Cân Efendi (32)
 Hayâlî Bey (32)
 Hazret-i Dihye (5)
 Hazret-i Ebu’l-magâzî (14)
 Hazret-i Emîr (10)
 Hazret-i Fâtih (9, 9, 11, 13, 15)
 Hekîm Şâh (28, 28, 28)
 Hekîm Şifâ‘î (7)
 Hind (5)
Hurşîd ü Cemşîd (8)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

- Husrev ü Şîrîn (8)
 Hümâmî (8)
 Hürrem Paşa (22, 23)
 Hüseyin-i Baykara (5, 9)
 İbn Kemâl (25, 25, 27, 27, 30, 30, 31)
 İbrâhîm (22, 22)
 İbrâhîm Paşa (29)
 'Îsâ (12)
 İshak Şâh (6, 6)
 İskender-nâme (7)
 İslâm (25)
 İslâmiyye (25)
 İstanbul (8, 10, 12, 13, 13, 14, 15, 15, 15, 16, 24)
 İştîyâk-nâme (22)
 Karaman (29)
 Kasîde-i Karziyye (6)
 Kemâl Paşa-zâde (17, 18, 30, 31, 31, 31, 32)
 Külliyyât (6)
 Letâ'if (5, 6)
 Mahmûd Paşa (16)
 Medîne (20)
 Mehdî-i Gâv (28)
 Mehmed Hânî (23)
 Mesîh Paşa (12)
 Mesîhâ (12)
 Meşâ'ir-i Şu'arâ (19)
 Mevlânâ Hekîm Şâh Muhammed (27)
 Mevlânâ İbn Kemâl (29, 29)
 Mevlânâ Kemâl (29)
 Mevlânâ Lutfî (27)
 Mevlid (8)
 Mısır (25, 27, 28)
 Mîr-âhûr Ahmed Ağa (28)
 Mîrzâ 'Alî (28, 28)
 Monlâ Câmî (9)
 Monlâ Gürânî (14)
 Monlâ Husrev (14)
 Monlâ Hünkâroğlu Mehmed Paşa (16)
 Monlâ İdrîs (32)
 Monlâ Lutfî (31)
 Monlâ Rıfkî (30)
 Murâd-ı Evvel (8)
 Mü'eyyed-zâde (17, 18)
 Mü'min Hân (7)
 Necâtî (11, 11, 12, 12, 17, 19)
 Nemrûd (22)
 Nevâdirü'z-zarâ'if (3, 4)
 Nevâyî (11, 11)
 Nîl (26)
 Nişâncı Paşa (12)
 Niş-zâde Mehmed Çelebî (21)
 'Osmânî (16)
 Piyâle Bey (23)
 Pîştîneli Ahmed Çelebî (22)

Turkish Studies

Rûm (7, 9, 10, 12, 13, 25, 26)
 Rûmili (16)
 Sa‘de‘d-dîn (13, 14, 14)
 Semerkand (7)
 Seyyid (13, 14, 14)
 Sinân Paşa (16)
 Sultân Bâyezid-i Evvel (8)
 Sultân Cem (23)
 Sultân Selîm (24, 24, 28)
 Sultân Veled (8)
 Süleymân Dede (8)
 Şâh-nâme (8)
 Şâm (26)
 Şeh-zâde Korkud (23)
 Şeh-zâde Sultân Ahmed (29)
 Şeyhî (8)
 Şîrâz (6, 7)
 Şîri Bey (32)
 Tevfik (4)
 Timur (7, 7, 7, 7, 7, 14)
 Tûtî Kadın (10)
 Türkî (8, 10, 17)
 ‘Ubeyd (6)
 ‘Ubeyd-i Zâkânî (6, 6)
 Uluğ Bey (12)
 Üsküb (16)
 Üsküdar (13, 13)
 Vasfî (17, 19)
 Yahyâ Bey (20)
 Yavuz Sultân Selîm (19, 23)
 Yazıcı-zâdeler (8)
 Zübeyde Hatun (5)

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet; GÖKALP, Halûk; KOCAKAPLAN, İsa (2009). *Başlangıcından Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- AKÜN, Ömer Faruk (1993). “Çaylak Tefvik”, *DİA*, C. 8, İstanbul: 240-244.
- CANIM, Rıdvan (2000). *Latîfî - Tezkiretü’ş-Şu‘arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ*. Ankara: AKM.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1970). “Zâtî’nin Letâyifî”, *İstanbul Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII: 25-51.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977). “Zâtî’nin Letâyifî - II”, *İstanbul Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII: 143-161.
- İSEN, Mustafa; KILIÇ, Filiz; AKSOYAK, İ. Hakkı; EYDURAN, Aysun (2002). *Şair Tezkireleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- KARTAL, Ahmed (2004). “XV. Yüzyıl Nazım”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, 5, Ankara: 1-199.
- KORTANTAMER, Tunca (2004a). “Osmanlı Dönemi Türk Mizah Anlayışı”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 132-138.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

-
- KORTANTAMER, Tunca (2004b). "Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 139-170.
- KORTANTAMER, Tunca (2007). *Temmuzda Kar Satmak - Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı*. (Yayıma Hazırlayanlar: Fatih Ülken; Şerife Yalçınkaya). Ankara: Phoenix.
- KUTLAR OĞUZ, Fatma Sabiha; ÇAKIR, Müjgân; KONCU, Hanife (2012). *Mehmed Tevfik - Kâfile-i Şu'arâ*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1973). *Türk Edebiyatı Tarihi, Giriş*. I. Cilt, Ankara: TTK Basımevi.
- Mehmed Tevfik (1299). *Nevâdirü'z-zarâ'if*, İstanbul: Mihrân Matba'ası.
- Mehmet Tevfik (1995). *İstanbul'da Bir Sene*, (Hazırlayan: Nuri Akbayar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1973). *Edebiyat Lügatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.